

УДК 821.161.2

ББК Шев 7 Тар

**ПОЕМА Т. ШЕВЧЕНКА «ТАРАСОВА НІЧ»
ТА «ІСТОРІЯ РУСІВ»: СПІЛЬНІСТЬ І ВІДМІННІСТЬ**

А. Ю. Никифорул

*Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича;
кафедра української літератури;
58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2*

Предметом статті є аналіз української літератури, яка визріла на тлі європейської культури XVII-XVIII ст. всеосяжною релігійністю, саме вона істотно жила сакаральний рівень Шевченківської поезії і чітко проявлялася в його творах. Шевченківська поезія – «немов фотографія», але, по-перше, моментальна, а, по-друге, і головне – фотографія «настрою душі»: у цьому вся суть ліричного відображення предметного та духовного світу. Ми не знайдемо жодного Шевченкового твору про історію козаччини, який не мав би історичного підґрунтя, історичних джерел, письмових чи усних. Розуміння патріотичного духу народу стало у Т. Шевченка глибинною потребою, він створив кумирів української історії. Зі сторінок його поезії постають такі живі, яскраві усі гетьмани української історії (П. Сагайдачний, І. Виговський, І. Самойлович, Б. Хмельницький, П. Дорошенко, І. Мазепа та інші). Тому надзвичайно важливо простежити й оцінити зв'язок ліричної поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч» з «Історією русів».

Ключові слова: історія, фабула, хронологія, хронотоп, поема, інтерпретація, візія, вектор, композиція, історичний процес, символ, міф, романтизм, контекст, літопис, сюжет, герой.

Проблема, що досліджується в статті, містить аналіз «Історії русів» і поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч», адже саме в «Історії русів» поета цікавило історичне минуле України, передовсім події і традиції, пов'язані з визвольною боротьбою українського народу проти своїх завойовників. Він не просто звернувся до джерел, мотивів, образів, сюжетів, які мають ретроспективний звіт від сучасного до минулого, а зумів відкрити суть історіографічного процесу і дати достойну характеристику дійсності тогочасного стану суспільної думки. Саме Т. Шевченко переосмислив, інтерпретував мотиви з «Історії русів», вклавши у них думки, почуття, настрої і переживання свого часу. Він не копіював, а творив щось нове. «Історія русів» і поема Т. Шевченка «Тарасова ніч» мають різні сюжети, але підхід до їх розуміння є спорідненим.

Мета статті полягає у спробі проаналізувати поезію «Тарасова ніч» з «Історією русів», адже їх спорідненість очевидна. «Історія русів» з усіх козацьких літописів стоїть на межі між суто літературним та історичним твором. Вона є своєрідним посланням до освіченого народу

України, саме її і взяв геній Т.Шевченко за основу поеми «Тарасова ніч».

Проаналізувавши «Історію русів» як головне джерело творчості Т. Шевченка, можна з певністю сказати, що і в «Історії русів» та в творах Т. Шевченка відображаються історичні події, в яких хронологія часу виходить за межі історії України. Зі свідчень самих записів Шевченкового «Щоденника» від 17 червня 1857 р.: “Спасибо еще Кулишу, что догадался прислать книг... В особенности благодарен я ему за «Записки о Южной Руси». Я эту книгу скоро наизусть буду читать. Она мне так живо, так волшебно напомнила мою прекрасную бедную Украину, что я как будто с живыми беседую с ее слепыми лирниками и кобзарями” [1, с.44]. Бачимо, що поет неодноразово звертається до образів керівників селянсько-козацьких повстань Северина Наливайка, Тараса Федоровича, якого в народі назвали Трясилом, Якова Остряниці, Павло Павлюка (Бута). В «Історії русів» постаті цих козацьких ватажків поряд з українськими письменниками висвітлено найповніше, а в кінці другої частини їхні образи узагальнено, відведено і винесено на рівень народу – творця усього того, що мало минуле, сьогочасне і майбутнє.

Відтворенню цієї героїчної історії і присвячено поему «Тарасова ніч». За основу порівняння взято саму назву поеми «Тарасова ніч». Автор «Історії русів» виразно подає нам опис козацької битви і промовисто пояснює, через що це сталося. Головний герой цієї ночі постає на першому плані. Велику увагу автор приділяє козацькому отаману, оскільки той перебуває у центрі історичних подій, бо є обранцем народу. Тепер звернімося до історії: Тарасова ніч – розгром армії польського гетьмана Конецпольського, яка відбулася в 1630 році. Очолював це повстання один із козацьких отаманів Тарас Федорович. Рішучий і вирішальний бій стався під Переяславом 22 травня після трьох тижнів упертої боротьби повстанців проти польського війська. Вночі повстанці повністю розбили армію Конецпольського. За детальним аналізом спершу у поемі йде мова про козацький рух під проводом Павла Бута (1637 р.), відомого в історії під ім'ям Павлюка, далі військові подвиги Северина Наливайка, а вже потім ідеться про Тараса Трясила, який очолив козацький рух раніше, 1630 року. У зв'язку з цим у різних виданнях Шевченкових творів це потрібно розглядати й коментувати як анахронізм.

За історичними даними справжній Северин Наливайко був захоплений у полон і страчений у Варшаві 1597 року. Згадується у поемі Т. Шевченком і Кравчина, якого сам поет називає у поезії «У неділеньку святую» Кравченком-Наливайком, підсвідомо маючи на увазі одного героя. Отже, підсвідомо чи ні, проте очевидно, що Шевченко взяв ці ідеї, героїв з самої «Історії русів», при цьому він навіть не перевіряв історичну достовірність цього твору. Цілком покладаючись на такі факти, можна з певністю сказати, що Шевченко поділяє в ідейно-художньому тлумаченні думки автора «Історії русів», адже і в поемі, і у творі показано народження козацького ладу в загальних рисах, у фабульній формі, тому ні в Шевченка, ні в автора «Історії русів» немає послідовної хро-

нологічної творчості. Однак це не головне. В «Історії русів» зображене саме повстання під проводом Тараса Трясила, показано його смерть, а далі йде мова про видатного ватажка Семена Перев'язку, який підтримував поляків, за що і був покараний козаками. На його місце обрали Павлюгу, а не Павла Бута, як у Шевченка, при цьому варто зазначити, що насправді це один і той же історичний персонаж, тільки під іншим ім'ям. Павлюк, Павлюга і Павло Бут – один із керівників українського повстання проти Польщі 1637 року, засуджений на смерть у Варшаві в 1638 році, тому навіть якщо ми хронологічно порахуємо дати, то вийдуть неточності й хронологічні прогалини.

За «Історією русів» історичною основою кульмінаційної частини поеми була успішна нічна військова операція козаків проти коронного війська. Необхідно згадати, що початковий період боротьби українців за утвердження власного суспільно-політичного ладу був позначений болісними поразками, але, як свідчать описані події в тексті, саме в «Тарасову ніч» український народ відчув смак перемоги. Попереду був апофеоз боротьби – Хмельниччина.

У рядках поеми Т. Шевченка подибуємо втілення такої самої героїчної ідеї, що й у літописця, тільки в іншій інтерпретації. Спершу поет повідомляє нам про ті козацькі рухи, які закінчувалися трагічно для їх учасників і їхніх поводитирів. Сам козацький табір біля села Кумейки і Боровиця нагадує своїм описом загін під проводом Павлюги з «Історії русів». Як і Наливайко, Павлюк у безвихідній ситуації був усунений від гетьманства, підступно заарештований, відвезений до Варшави і, за рішенням сейму, після тортур четвертований разом зі своїми побратимами В. Томиленком та Г. Лихим. Звернімо увагу, що саме гетьманові Павлюзі, а не отаманові чи козацькому ватажкові живцем зідрали шкіру. Така жахлива кара мала на меті показати звірство й жорстокість польської шляхти і візуально вплинути на читача, тобто підсвідомо виконати свою місію: за героїчні вчинки і мужню смерть – вічна пам'ять і слава, а за лицемірство – ганьба і небуття.

Можемо констатувати, що не тільки в поемі, а й в «Історії русів» маємо справу радше не з вертикальним, а з горизонтальним вектором історичного процесу. Перед читачем лінійно розгортається історична панорама, з якої автор і вибудовує дуже вдало потрібну композицію. Адже козацький рух 1630 р. під проводом Тараса Федоровича, прозваного в народі Трясилом, мав суттєві особливості і характерні риси. У поемі Т. Шевченка вони добре висвітлені і йдуть як певний підтекст, а саме: по-перше, на той час уже більш-менш визначилась політична орієнтація козацького руху в Україні, по-друге, сам Тарас Трясило виразно виявляє свої наміри, в піднесено-романтичному дусі окреслилась його політика, мова йде не тільки про захист козацької слави, віри, вітчизни, а й про майбутні війни і перемоги в них. Простежимо це в уривку поеми: “обізвався пан Трясило: А годі журиться! А ходім лиш пани-брати, з поляками биться!” [5, с.47]. Т. Шевченко навмисне показав апофеозну перемогу “маленької битви”, щоб підкреслити значення Визвольної вій-

ни під проводом Б. Хмельницького, а все, що було по ньому, – як наслідки. Тому символічно, що в козацькому русі брав активну участь майбутній проводир національно-визвольної війни українського народу Б. Хмельницький. Спільне між двома творами («Історією русів» і поемою Т. Шевченка) те, що козаччина не прогала війни, а, навпаки, стала ще сильнішою в Україні. Насправді ж доля Тараса Трясила не була такою трагічною, як у Наливайка та Павлюка.

Ідея й мета у творах однакова: автор (ким би він не був) «Історії русів», звертаючись до “юного віку”, прагнув розбудити приспану національну свідомість українців, вселити у їхні серця впевненість і надію, викресати з них іскру національно-визвольного вогню. Вони в минулому шукали традиції волі й героїзму, щоб знайти надію, приклад, силу для боротьби за нову Україну, зрештою – право на неї. Ці твори створені для порівняння теперішнього, минулого й майбутнього. Вони побудовані таким чином, що героїчне минуле своїм контрастуванням із трагічним сучасним тільки підкреслює його оптимістичний імпульс. У них виявляється закон взаємодії різко окреслених протилежностей, який сприяє виникненню у читача бажаних автором почуттів. Контрастність доведена до найвищого піку переживань. Наприклад, поема Т. Шевченка «Тарасова ніч» слухачам оповідає про перемогу, а вони “слізозьки втирають, заплаче серденько”. «Історія русів» – “починається війна, яка чим скінчиться, Бог відає”. Сумні мотиви постійно чергуються з життєстверджувальними, відбувається своєрідне моделювання життя українського народу від минулого до майбутнього: “панували, та більше не будем!.. але й тої слави козацької повік не забудем!” [5, с.49].

В «Історії русів» “малоросіяни, незважаючи на тодішній свій тягар і нечувані клопоти, прославляли добродійство Боже, приписуючи провидінню його розпочату війну за визволення, опису та його наслідків, загрожували, на їх думку, власності і набутку кожного” [2, с.63]. Саме слово “повік” у Т. Шевченка – це велика запурука буття народу в часі. Трагічне у нього спонукає до творення нового стану українського народу на засадах історичного досвіду. «Тарасова ніч» – назва глибоко символічна, вибрана Шевченком не випадково. Маємо символічне протиставлення дня і ночі. На відміну від автора «Історії русів», який не надає ніякого значення символіці, адже для нього головне – результат перемоги, й ніякі природні явища, стихії не повинні зашкодити цьому. Основне – це людина, народний месник, що постає головним виконавцем волі народу, для якого неважливо, коли відбудеться битва, вдень чи вночі. Проте зміст тексту говорить сам за себе: для читача ця символіка незалежно від позицій автора має інше значення.

За міфологічними уявленнями, що закріпилися в підсвідомості людини, зміна дня і ночі, темряви і світла відбувається як поперемінне щезання всесвіту та його народження, де день народився від ночі, тому за ніччю настає світлий день, який, власне, і породжується нею. Тому не випадково, читаючи «Історію русів», опис війни, битви чи просто баталії, ми інтуїтивно не сприймаємо поразки, а чекаємо на грандіозні пере-

моги, до яких нас свідомо підводить автор. У своїй поемі Т. Шевченко хотів наголосити, що велика різниця в минулому між поляками та українцями, зрештою, призвела до ночі бездержавного існування обох слов'янських народів, і до свого світання українці повинні йти іншими шляхами, тими, які вони оберуть собі самі.

Крім опозиції “день-ніч”, в поемі трапляється “сонце-місяць”. Це парне протиставлення в Т. Шевченка (як і в «Історії русів») допомагає значно послабити в свідомості читача семантичні асоціації “ночі” і значно підсилити семантичний ряд поняття “день”. Велике контекстуальне значення мають такі образи поеми, як синє море, сизий орел, чорний ворон – цілком в руслі української традиції; трапляються вони ще у «Слові о полку Ігоревім». Усе це свідчить про те, що Т. Шевченко, вивчаючи «Історію русів», запозичив не тільки образи головних героїв, а й узяв за основу думку й ідею підтексту, те, що автор хотів безпосередньо донести до читача. Поема «Тарасова ніч» має міфологізований характер; «Історія русів» протиставляє два шари світового порядку – міфологічний та історичний, а це ще один важливий зв'язок між ними. Чим це було викликано і що несло українському читачеві? На ці питання може дати відповідь як текст поеми Т. Шевченка, так і «Історії русів». Звернення до минулого у Т. Шевченка завжди породжувалось прагненням зрозуміти сучасне. Ця своєрідна заангажованість була зумовлена тодішнім ставленням українського народу, частково особливостями національного характеру, а не характером Шевченкової Музи. Саме любов до України творила той своєрідний міф, що за своєю суттю правдивіший від історичних досліджень, в яких часто-густо є правда фактів, але нема правди історії.

Можна твердити (дещо спрощено), що для Т. Шевченка на першому плані був не історичний процес, а його наслідки та уроки. За такого підходу історична недостовірність не головне, та Т. Шевченко її ніколи не ігнорував, він просто не дотримувався її. Розбіжність з історичними працями здебільшого лише засвідчує блискучу інтуїцію Т. Шевченка. Його поема й «Історія русів» – тому приклад, бо на останню ми дивимось як на літературну пам'ятку, а не історичну. Це – міф, створений для народу, адже ґрунтом для написання цього твору служили перекази, легенди, хроніки, історичні дані, тому про історичну точність тут не може йти мова, що й споріднює твір з усією ранньою поезією Т. Шевченка. Протиставляючи міфологічний світ, у межах якого всі явища поділяються на такі, які одного разу відбулися і вже не можуть зникнути, оскільки входять до конструкції світу, робимо висновок, що міфологічний шар світового порядку не передував історичному, а знаходився поза ним, тому він є не попереднім щодо історичного, а первинним. Кожний вчинок будь-якого героя, наприклад, повстання Тараса Трясила будило до національної війни Павлюгу, Острияницю, Карпа Півторакожуха (вигадана особа), Максима Гуню (історичними даними не підтверджено), Івана Барабаша і так до Визвольної війни під проводом

Богдана Хмельницького, поновлюючись, повторюючись у наступних поколіннях національних героїв.

Вчинки нащадків відновлюють “перші діяння” міфологічного шару світобудови, тобто вони є певною копією своїх предків, тільки, на відміну від них, вони не приречені на повторення своїх помилок, їхнє майбутнє за ними. Ці риси характерні передовсім для «Історії русів», точніше для її першої частини, де все зводиться до перемоги. У поемі Т. Шевченка змальовано тільки саму битву, незважаючи на блискучу перемогу, яка вартувала великих фізичних сил і духовних переживань головного герою повстання: “вже не три дні, не три ночі б’ється пан Трясило. Од Лимана до Трубайла трупом поле вкрилось...Лягло сонце за горою. Зірки засіяли. А козаки, як та хмара, ляхів обступали” [5, с.51], – за своєю суттю не принесла ніякої користі в майбутньому, залишилися свідками тільки могили, які в народній пам’яті та козацьких легендах пов’язані з історією козацтва.

Якщо взяти до уваги всі козацькі літописи і провести паралель між ними та поемою «Тарасова ніч», то вимальовується цікава картина: літописи (це стосується й «Історії русів») прославляли минуле й давали надію на ще краще майбутнє; той, хто їх читав, ставав мимоволі “запрограмованим” на боротьбу в країні за своє життя і свободу. Він не сумував за тими славними часами, які не вернути, “не плакав, слізючки не втирав, руки не опускав”, як у Т. Шевченка. Тому варто детально розкрити і порівняти образ головного героя – Тараса Трясила в «Історії русів» і в поемі Т. Шевченка «Тарасова ніч». У першому випадку маємо образ незвичайного сильного отамана – мужнього, хороброго, вірного, відважного, мудрого політика, талановитого полководця, палкого патріота. Перед нами ідеальний козацький ватажок. Таким його бачить народ, таким його сприймає, змальовує і Т. Шевченко. У його поемі він ідеальний лідер для повстання, який не цурається простого народу, питає в нього порад, хоча рішення приймає сам, але таке, яке влаштовує всіх.

Велика увага приділена опису битви, а саме деталям, які допомагають зрозуміти характер героя, мотивують його вчинки. Тарас Трясило із невеликою кількістю козаків (“чи багато наших?.. Трохи, пане-отамане...”) впевнено крокує до перемоги. Козацький ватажок прагне помститися не тільки за всю Україну, а й за свого друга чи товариша, який у тексті поеми згадується під ім’ям Павла (“почастую (ляхів) за Павлову праведную душу”). Якщо він цього не зробить, то помре ганебною смертю. Причому не на полі бою, і коли, за задумом Т. Шевченка, всі сили “мертві і живі” повинні будуть зібратися під знаменами Б. Хмельницького, душа старого Тараса не з’явиться, це означає пряму зраду і зневіру в тому, за що він колись боровся, стояв на смерті пліч-о-пліч зі своїми побратимами-козаками. Війна з поляками вважається священною, а перемога над ними – це вічність блаженства. Традицією українців є пісня, яка вийшла з одного джерела – з душі людини, з глибинного світу її почуттів. Упродовж віків у піснях безперервно переда-

ється внутрішній світ людини. У поемі є пісенні рядки, які передають не тільки загальний характер, а й ритмо-інтонацію поетичного твору. Тому з поеми Т. Шевченка впливають такі рядки: “Зібралось козачество Богу помолитись... Заспівали козаченьки пісню тої ночі, що славною стала Тарасові, козачеству, ляхів, що приспала...” [5, с.48]. Відтак можна зробити висновок, що Тарас не дарма прозваний в народі “Трясилом”. Те, що хотів сказати народ, майстерно відобразив Т. Шевченко, вклавши в образ Трясила національний підтекст. Автор «Історії русів» щодо цієї історичної постаті ввів своє бачення. Тарас Трясило не просто козацький ватажок, він – гетьман, змушений воювати проти Польщі і її військ, які зібралися під командуванням “Коронного гетьмана Конецпольського”. Сама ж битва в «Історії русів» описується дуже скупко, на відміну від поеми Т. Шевченка, в якій йде мова про успішний результат битви, відбиті польські атаки. Ці результати прославляють гетьмана, виділяють його на тлі інших, заслуги Трясила не перераховуються, як у Т. Шевченка, а узагальнюються, підводяться в ранг “найкращих, найправильніших, найрозумніших учинків”, гідних українського гетьмана. Здається, що саме такі “ідеальні” гетьмани творять усі історію України. Далі зображено хитрий план, вдало використаний для бажаної перемоги. Кривава різня подана кількома рядками: “перекололи всіх; що їм противилися, знищили, а решту перетопили в річці і розігнали, здобувши табір їхній з усіма запасами та артилерією...” [2, с.25], бо автор “спішить далі” розповісти про всі історичні перемоги.

Отже, можна зробити висновок, що образ Тараса Трясила в «Історії русів» подано крізь призму битви. Військова тактика і переможний результат характеризують самого героя краще, аніж його власний характер, почуття, переживання. У поемі Т. Шевченка – битва героя відбувається і в душі, і на полі бою. Козацький ватажок передбачає результат кривавої баталії, він сприймає і відчуває війну. Важливо те, що попри різні деталі у цих творах кожний з них намагається подати його по-своєму. Т. Шевченко з «Історії русів» запозичив не тільки трактування ідеї, теми твору та головного героя, а й приховав підтекст козацької битви, яка не випадково, в Шевченковому розумінні відбувається саме вночі. Сама назва поеми «Тарасова ніч» характерно засвідчує, підкреслює важливість битви: не просто якоїсь кривавої сцени, а справжньої картини війни, названої на честь свого ватажка – Тарасова ніч. Сам сюжет про перемогу не тільки над польським військом, а й над часом, вдало перенесений Т. Шевченком і майстерно змальований. При цьому не порушена сама композиція твору, збережено її первонаочальний зміст.

«Історія русів» своїм змалюванням минулого і впевненими надіями на краще майбутнє надихнула великого Кобзаря до відтворення і вшанування історії України, залучила до роздумів над минулим, теперішнім і майбутнім. Тому приходимо до висновку, що з одного боку, «Історія русів» лягла в основу поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч», а з іншого, – ці твори доповнюють один одного.

Література

1. Бородін В.С. Над текстами Т.Шевченка / В.С.Бородін. – К.: Либідь, 1993. – С. 33-410.
2. Історія русів / Історія русів // Вступна стаття В.Шевчука. – К.: Рад. письменник, 1991. – 345 с.
3. Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література: збірник статей / П.Одарченко. – К.: Дніпро, 1994. – 155 с.
4. Світи Тараса Шевченка / Т.Г.Шевченко // Збірник статей до 175 – річчя з дня народження. – К.: Дніпро, 1991. – 112 с.
5. Шевченко Т.Г. Твори / Т.Г.Шевченко // Вступна стаття Ю.Івакіна. – К.: Дніпро, 1971. – 550 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 08.09.2011 р.

Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Антофійчуком В.І.

**POEM OF TARAS SHEVCHENKO «TARASOVA NIGHT»
AND «HISTORY OF RUS'»: SIMILARITIES AND DIFFERENCES**

A. Yu. Nykyforiuk

*Chernivtsy National University by Y. Fedkovych;
department of Ukrainian literature;
58012, Chernivtsy, Kotsiubynsky st., 2*

Taras Shevchenko's life was for his motherland and his talent was for her, and even time and authority couldn't trample his name in unknown quantity. Memory about this great men life in our harts and our thoughts.

Poems T.S. Shevchenko "Tarasova night" to tie with "Istoria rusiv". Main object to concentrate on image T. Trasulo. Describe his actions deed and consequence.

Key words: *history, plot, chronicle, chronotop, interpret, action, contecst, composition, visual, sumbol, mage, fibula, lyric, poetry, remittance (re-telling), personnel, consciousness, poem, visual.*